

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 16:1 (2011), SS.189-198.

DOĞUŞTAN İDELER BAĞLAMINDA LOCKE VE LEİBNİZ

Locke and Leibniz on Innate Ideas

Dr. Necmettin TAN
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: necmitan@firat.edu.tr

Özet: “Tabula Rasa” kavramının sahibi ve deneyciliğin sıkı bir taraftarı olan John Locke doğuştan idelere karşı çıkmıştır. O, insan zihninin başlangıçta pasif olduğunu ve doğuştan herhangi bir bilginin insan zihninde bulunmadığını iddia etmiştir. Devamla, insan zihninin temelinde duyum ve düşünümünden gelen idelerin bulunduğunu ileri sürmüştür. İnsanlara sorgulanamaz doğruları dayatan Kilise ve Deistler gibi otoritelere karşı hassas olan Locke, doğuştan ideleri reddetmekle bu otoriteleri zayıflatmak ve İncil’i tek otorite yapmayı hedeflemiştir. Locke, bu şekilde inançların daha güvenilir olacağını düşünür. Doğuştan ideler anlayışının taraftarı ve rasyonalist bir filozof olan Leibniz ise deneyciliğin ve Özellikle Locke’ın iddialarına karşı çıkmıştır. Kendi bilgi teorisini geliştirirken aklında hep Locke vardır ve onun *Yeni Denemeler*’i tamamıyla Locke’ın *Deneme*’sinin reddine dayanır. Otoriteler konusunda Locke’ın endişelerine hak verse de ona göre Locke yanlış yoldadır. Leibniz’e göre, deneyci araçlarla dinde ve ahlakta herhangi bir zorunlu doğrunun ispatlanması mümkün değildir.

Anahtar kelimeler: Locke, Leibniz, Doğuştan İdeler, Deneycilik, Tabula Rasa

Abstract: John Locke, as a vigorous proponent of empiricism and author of the concept of “tabula rasa” rejected innate ideas. He claimed that human mind is passive and there is no any inborn knowledge or principle at first. He also claimed that ideas of sensation and reflection are the basis of human understanding. Locke was very sensitive about authorities i.e. church and deists who impose people unquestionable truths. By rejecting innate ideas he aimed to weaken such authorities and set the Bible as the only authority and so makes beliefs more reliable. Leibniz is a rationalistic

philosopher and a proponent of innatism opposed claims of empiricism and especially Locke's. When developing his epistemology Locke's views was in his mind and his *New Essay* is entirely a rejection of Locke's *Essay*. Although he was sharing same worries with Locke about authorities he thought that Locke was in the wrong way. He claimed that with empiricist tools there is no way to proof any necessary truths in religion and morality.

Key words: Locke, Leibniz, Innate Ideas, Empiricism, Tabula Rasa

Leibniz, felsefe tarihi içerisinde rasyonalist çizgide yer almaktadır. Bu haliyle Eflatun, Descartes ve Spinoza'nın takipçisi gibi görülmektedir. Ancak o bu düşünürlerin her birine çeşitli konularda muhalefet etmekten geri kalmamıştır. Onun felsefesi eklektik bir nitelik taşımasına rağmen son derece özgündür. Ona göre her düşüncede işe yarar, doğru bir taraf vardır. Bu nedenle kendinden önceki pek çok düşünürden bir şeyler almış ve onları kendi sistemi doğrultusunda dönüştürerek özgün bir yapı kazandırmıştır.¹

Locke ise İngiliz deneyciliğinin kurucusu olarak bu rasyonalist çizgiye yaptığı eleştiriler ile ön plana çıkmış bir düşünürdür. Felsefe tarihine kazandırdığı "tabula rasa" kavramı ile ön plana çıkan Locke, bu düşüncesini felsefesinin başlangıç noktası olarak belirlemiştir. Locke'un "tabular rasa" düşüncesi ile dikkat çekmek istediği en önemli nokta, insanın doğuştan hiçbir bilgiye ve düşünceye sahip olmadığıdır. Ona göre insan bilgisi ilk algılar ile başlamakta ve tümüyle bu algılara dayanmaktadır.²

Bütün özgünlüğüne rağmen Leibniz'in bilgi teorisi genel hatlarıyla klasik doğuştan ideler öğretisinin olgunlaşmış bir şekli olarak görülebilir. Bu öğreti Leibniz felsefesinin en önemli öğelerinden biridir. Çünkü doğuştan ideler anlayışı, monadolojinin, cevherler arasındaki ahengin, ahlaki yaşamın ve bilimin de şartıdır.³

Durum böyle olunca Leibniz, Dekartçılığın düşüncelerine yapılan saldırılarla ilgilenmiştir. Bu anlamda, Locke'un doğuştan ideler teorisini reddeden ve bilgiyi açıklamak için tecrübeye dayanan eseri, *An Essay Concerning Human Understanding*, onun için önemli hale gelmiştir.⁴ Bu amaçla yazdığı "*Nouveaux essais sur l'entendement humain*" (*İnsan Zihni Üzerine Yeni Denemeler*) adlı eseri Locke'un adı geçen eserine bir cevap niteliğindedir. Bu eserde ilkin Locke'un doğuştan ideler anlayışına yaptığı eleştiriler ele alınmış ve karşıt tezler savunulmuştur. Bu açıdan bakıldığında

¹ Bertrand Russel, *A Critical Exposition of The Philosophy of Leibniz*, (London: Routledge), 2005, s. 6, Nicholas Jolley, *Leibniz*, London: Routledge, 2005, s. 7.

² John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, (Oxford: Oxford University Press), 1987, II, I, 23. Göndermeler eserin özgün bölüm ve paragraflarıdır. (Bundan sonraki göndermelerde "Essay" olarak geçecektir.)

³ Ayaz, Nevzat, "Giriş," *İnsan Akilesi Hakkında Yeni Deneyişler* içinde, (İstanbul: Milli Eğitim Vakfı yayımları), 1939, s. 85.

⁴ A.g.e., s. 86.

Leibniz'in eserinin Eflatun'a, Locke'un eserinin ise Aristo'ya yakın olduğu görülmektedir. Bu yakınlığa Leibniz'in kendisi de dikkat çekmiştir.⁵

Tartışmanın başlangıç noktası Locke'un otaya attığı ve insan zihnini boş bir levhaya benzettiği "tabula rasa" düşüncesidir. Bu benzetme ile Locke, insan zihninde dış duyumdan gelmeyen hiçbir şeyin olmadığını kasteder. Ona göre ruh, ilk izlenimleri almaya başladığı anda o boş levha dolmaya başlar.⁶ Leibniz Lock'un "tabula rasa" düşüncesine katılır ancak, "İnsan zihninde doğuştan gelmeyen hiçbir şey yoktur" düşüncesine "zihnin kendisinden başka" diyerek eklemeye bulunur.⁷ Bu eklemenin önemi Leibniz için son derece önemli görünmektedir.

Doğuştan ideler anlayışında her iki düşünür karşıt kutupta yer almalarına rağmen öyle görünmektedir ki, endişeleri ortaktır. Bu endişe sadece epistemolojik değil, dinsel ve ahlaki bir endişedir. Locke'un karşı çıkışının ardında, doğuştan ideler anlayışının bir takım yanılmazlık iddialarına temel yapılması ve bazı düşüncelerin sorgulanmadan kabul edilmesine yol açmasıdır. Ona göre deistler, Katolikler ve bazı bağınaz grupların yanılmazlık iddialarının altında bu doğuştan ideler anlayışı vardır. Bu kaygı nedeniyle o, her türlü yanılmazlık iddiasına son vermek ve yalnızca Kutsal Kitab'ın otoritesini ön plana çıkarmak için doğuştan ideler anlayışına karşı çıkmıştır.⁸ Onun doğuştan idelere karşı çıkması, Hıristiyanlığın en önemli temellerinden biri olarak kabul edilen asli günahı reddetmesine de yol açmıştır. Ona göre, bütün bilgilerimiz duyumdan geldiğine göre, insanın doğarken beraberinde getirdiği hiçbir şey yoktur.⁹ Günah da insanın ancak sonradan ve dış şartların etkisiyle ortaya çıkaracağı bir şeydir. Dolayısıyla da doğuştan günahkar olması ve herhangi bir şeyden sorumlu tutulması düşünülemez.¹⁰

⁵ Leibniz, *New Essays on Human Understanding*, çeviri ve notlar: Peter Remnant ve Jonathan Bennett, (Cambridge: Cambridge University Press), 1997, s. 48. Bundan sonraki göndermelerde "New Essays" olarak geçecektir.

⁶ *Essay*, I, II; 2, 5, 23.

⁷ *New Essays*, s. 111. "Nihil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu, excipie: nisi ipse intellectus."

⁸ John C. Biddle, Higgins, "Introduction", John Locke, *Reasonableness of Christianity*, John C. Higgins-Biddle (ed), (Oxford: Clarendon Press), 1999 içinde, s. cviii. Doğuştan kavramların en şiddetli taraftarlarının teologlardan çıkması şaşırtıcı değildir. Onlara göre Tanrı insana bir takım ideleri adeta ekmiştir. Ya da Tanrı kendi zihnindekilerin bir kısmını insan zihnine, onu yaratırken aktarmıştır. Locke doğuştan kavramların birçok mezhep ve düşüncenin kendini meşrulaştırmak için başvurduğu bir araç olduğunu iddia eder. Çünkü onların doğrulanmaya ihtiyacı yoktur. Zaten kendine yapılan eleştirilerde doğuştan kavramları reddettiği için onun kitabını ateistçe bulanlar da olmuştur. Richard Ashcraft, "Faith and Knowledge in Locke's Philosophy", *John Locke: Problems and Perspectives a Collection of New Essays*, John W. Yolton (ed), (London: Cambridge University Press), 1969, s 200-201.

⁹ *Essay*, s. II ,I, 1, 3 ,5. Locke'a göre, ruh algılamaya başladığında ideleri de edinmeye başlarız. Dolayısıyla idelerin elde edilmesi duyumla eş zamanlıdır. Çocuklar buna örnektir. II ,I, 23.

¹⁰ W. M. Spellman, *John Locke*, (London: MacMillan), 1997, s. 75.

Leibniz, Locke'un endişelerine katılmakla beraber ona hak vermez. O, meseleye ahlak, siyaset ve din alanındaki düşüncelerin kesinliğini elde etme noktasından bakar. Ona göre doğuştan ideler olmaksızın herhangi bir zorunlu ilkenin temellendirilmesi mümkün değildir. Bu açıdan ahlak, siyaset ve din alanında kesinliklerden söz etmek, Leibniz'e göre, söz konusu olamaz. Bu alanlardaki kesin bilgiye ulaşmak ve ilkeleri temellendirmek için doğuştan ideler, Tanrı tarafından zihnimize yerleştirilmişlerdir.¹¹

Locke ile Leibniz arasındaki doğuştan ideler tartışmasının psikolojik boyutları da vardır. Çünkü bu tartışmada bilginin doğrulanmasının yanı sıra, insan zihnine nasıl geldiği de öncelikli bir şekilde tartışılmaktadır. Her iki filozof da bir şekilde insan zihninin fiziksel yapısı hakkında birçok şey söylemektedirler. Örneğin, Locke "tabula rasa" kavramı ile insan zihnine başlangıç itibariyle pasif bir işlev yüklerken, Leibniz ona aktif bir işlev yüklemektedir. Ancak her iki filozofun bu psikolojik yanın farkında olmadıkları, ya da bunu görmezlikten geldikleri iddia edilmiştir.¹² Nitekim Locke, amacının insan zihninin fiziksel-psikolojik tahlili olmadığını söylemektedir.¹³ Bu duruma işaret eden Russell, her iki filozofun da epistemolojik temellendirme ile zihnin fiziksel yapısını birbirine karıştırdıklarını ve bunun Descartes'tan beri böyle olduğunu ifade eder.¹⁴

Leibniz'in doğuştan ideler anlayışını savunması, onun *Monadoloji*'sinin doğal bir sonucudur. Monadlar arasındaki etkileşimi reddetmesi ve monadlar arasındaki ezeli ahenk teorisi, doğal olarak tüm idelerin doğuştan olduğu sonucuna doğurmuştur. Çünkü Leibniz'e göre "monadların pencereleri yoktur." Bu durumda monadların birbiri üzerindeki etkilerinden hiçbir şekilde söz edilemez.¹⁵ Leibniz, Monadlar arasındaki uyumu ise Tanrı tarafından kurulmuş ezeli ahenk teorisi ile açıklamaya çalışmaktadır.¹⁶

Leibniz'in doğuştan ideler kuramını savunmasının ve Locke'a karşı çıkışının ardında yatan diğer bir düşünce ise olgu gerçekleri ile akıl gerçekleri arasında yaptığı ayırmadır. Ona göre, akıl gerçekleri zorunludurlar ve aksini düşünmek mümkün değildir. Buna karşın olgu gerçekleri ise olumsuz (contingent) olup aksini düşünmek mümkündür.¹⁷ Burada Locke'un bilgi anlayışının temelini yapılan bir eleştiri söz konusudur. Locke, bütün bilgilerin algıdan geldiğini söylerken herhangi bir istisnadan söz etmemektedir. Ona göre sadece matematik ve geometride değil ahlak ve siyaset alanında bile kesin-kanıtlanabilir doğrulardan söz etmek

¹¹ *New Essays*, s. 297.

¹² Bertrand Russell, *The Philosophy of Leibniz*, (London: Routledge), 1992, s. 160.

¹³ *Essay*, Introduction, 2.

¹⁴ Russell, *a.g.e.*, a.y.

¹⁵ Leibniz, *Monadoloji*, çev: Suut Kemal Yetkin, (İstanbul: M.E.B. yayınları), 1997, p. 7. (Göndermeler paragraflardır).

¹⁶ *Monadoloji*, p. 78.

¹⁷ *Monadoloji*, p. 33.

mümkündür.¹⁸ Leibniz ise bunu mümkün bulmamaktadır.¹⁹ Ona göre, Locke, kaynağı zihinde olan zorunlu doğrular ile kaynağı duyum algısında ve hatta yanlışlı iç duyumlarımızda olan olgu doğrularını birbirine karıştırmıştır.²⁰

Leibniz'in olgu doğruları ile akıl doğruları arasında yaptığı bu ayırım son derece önemlidir. Ona göre, ruh, zorunlu doğruların kaynağıdır ve zorunlu doğrular sadece zihinden elde edilebilir. Diğer yandan, algılar zorunlu doğruların kesinliğini göstermek açısından yetersizdirler. Tecrübe, zihinde bulunan doğruları destekleyebilir ve doğrulayabilir ama asla tek başına onların kesinliğini sağlayamaz.²¹ Bu tür bir kesinlik Leibniz'e göre doğuştan olup, bu türden doğuştan ilkeler kabul edilmediği takdirde bilgi sahibi olmak imkansızdır.²²

Lock'un insan zihninin yapısı üzerinde tartışırken zihne yüklediği pasif rol hakkında tutarlı olup olmadığı tartışılabilir. Algısı olmayan insan zihnini boş bir levhaya benzeten ve bilgi elde etme sürecinde zihnin pasif bir rol üstlendiğini iddia eden Locke, öyle görünüyor ki zihne, düşündüğünden daha fazla bir işlev ve aktif rol yüklemektedir. Leibniz de, Locke'un verdiği örnekler üzerinde durarak aslında Locke'un zihne aktif bir rol verdiğini göstermeye çalışır. Bunlardan biri karanlık oda örneğidir. İnsan zihnini karanlık bir odaya benzeten Locke, bu odanın içeriye ışık sızdıran küçük bir aralığı olduğunu düşünür. Buna göre eğer bu karanlık odada bir resim çizilecek olsa sadece o aralıktan sızan nesne ve idelerin resimleri yapılabilir.²³ Buna karşın Leibniz o odada türleri ve resimleri almaya elverişli bir ekran-perde bulunduğunu ve onun elastiki bir yapısı olduğunu düşünür. Bu ekran, bir etki altında kaldığında değişik nağmeler çıkaran bir müzik aletindeki teller gibi esnektir ve aldığı her görüntüyle ilgili değişik ve karmaşık ideler oluşturmaktadır.²⁴

Gerçekte Locke, insan zihninin doğuştan bir yetenekle donatılmış olduğunu reddetmez. Zihnin pasif olduğunu söylese de yukarıdaki örnekte Leibniz'in de göstermeye çalıştığı gibi, ilk algıdan itibaren zihin asla durmayacak bir faaliyet içine girmektedir. Locke'un *düşünüm* (reflection) dediği şeyin Leibniz ve diğer filozofların *doğuştan* dediği şeyden ne kadar farklı olduğu bu bağlamda tartışılabilir. Locke, kaynağı asla duyumdan gelmeyen bazı idelere değinir. Algılama, düşünme, kuşkulanma, inanma, akıl yürütme, bilme ve isteme, vb. Locke'a göre, zihnimizin işlemleridir ve bize dış duyumdan gelmezler. Bu idelerin kaynağı herkesin içindedir ve dışsal nesnelere ile ilgileri yoktur. Locke, dış algıdan ayırt etmek için buna

¹⁸ *Essay*, IV, III, 18.

¹⁹ *New Essay*, s. 385.

²⁰ *New Essays*, s. 76.

²¹ *New Essays*, s. 80-81.

²² *New Essays*, s. 76.

²³ *Essay*, II, XI, 17.

²⁴ *New Essays*, s. 145-146.

düşünüm adını verir. Dış nesnelere ilgisi olmadığı için de bunu içsel duyum (internal sense) olarak adlandırır. Düşünümün sağladığı ideleri zihin yalnızca kendi iç işlemleri üzerine düşünerek edinir.²⁵ Leibniz, Locke'un bu düşüncesine dayanarak onun aslında doğuştan ideleri reddetmediğini iddia eder. Bu iddiaya göre, Locke, eserinin ilk bölümünde, doğuştan olabilecek her şeyi reddettikten sonra, ikinci bölümde, kaynağı asla duyumdan gelmeyen (Locke buna dış duyum der) bir takım idelere değinir ve onların düşünümünden geldiğini itiraf eder. Oysaki der Leibniz, düşünüm, bizim içimizde olana dikkat etmekten başka bir şey değildir ve duyular bize daha önce kendimizle birlikte getirdiğimiz şeyleri asla vermezler.²⁶

Leibniz, Locke'un zihin için kullandığı boş levha benzetmesine karşılık, damarlı mermer benzetmesini kullanır. Ona göre ruh, içinde Herkül'ün simasını barındıran bir mermer gibidir. O mermerin içindeki Herkül simasını belirginleştirmek için bir emek ve uğraş gereklidir. Ama bu uğraş olsun ya da olmasın, o sima orada her zaman vardır ve diğerlerine baskın olacak şekilde belirgindir. Bu örnekten hareketle Leibniz, doğuştan ide ve doğruların bizde fiiller olarak değil, bir takım eğilimler, yetenekler, yatkınlıklar ya da potansiyeller olarak bulunduğunu ifade eder.²⁷ Ayrıca Leibniz, boş ve hareketsiz bir levhanın olamayacağını da iddia eder. Ona göre dümdüz ve homojen bir yüzey olmadığı gibi, eylemsiz bir cevher ve hareketsiz bir cisim de yoktur.²⁸

Bazı ide ve doğruların insan zihninde potansiyel olarak bulunduğunu söylemek ile onların zihnin bazı faaliyetleri ile elde edildiğini söylemek arasındaki fark aslında çok belirgin değildir. Çünkü yukarıda değindiğimiz gibi Locke kaynağı asla duyumdan gelmeyen bazı idelerin varlığını itiraf etmektedir.²⁹ Locke'un iç duyum ya da düşünüm olarak adlandırdığı şeye Leibniz potansiyel adını vermektedir. Leibniz'in de haklı olarak ifade ettiği gibi, eğer kaynağı duyumdan gelmeyen bazı ideler varsa onların içeride olduğunu söylemekten başka yol yok gibi görünmektedir. Çünkü boş bir levhaya benzetilen zihnin kendi kendine nasıl olup da ideler ürettiği Locke düşüncesinde açık değildir. Leibniz, Locke'un bilgi için duyum ve düşünüm olarak iki kaynak belirlemiş olmasını, onun kendisi ile aynı şeyi söylediği sonucuna götürmüştür.³⁰ Çünkü Leibnize göre Locke'un düşünüm dediği işlem, aslında bizde doğuştan var olan potansiyelden başka bir şey değildir.

Locke ile Leibniz arasındaki bu ayrılığın görünüşte olduğunu iddia eden Weber, tartışmanın altında yatan başka bir kavgaya dikkat çeker. Ona göre, "görünüşte pek önemli olmayan bu kavganın altında, ortaçağla yeni

²⁵ *Essay*, II, I, 4.

²⁶ *New Essays*, s. 52.

²⁷ *New Essays*, s. 53.

²⁸ *New Essays*, s. 54. Leibniz, bu iddiasını desteklemek için Boyle'un (1627-1691) bu yöndeki düşüncelerine dayanır.

²⁹ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev: H. Vehbi Eralp, (İstanbul: Sosyal Yayınları), 1998. s. 257.

³⁰ *New Essays* s. 54.

felsefenin, kavramlardan olgulara giden spekülativeizm ile olgulardan kavramlara çıkan pozitif metodun en büyük kavgası vardır. Locke'un hücum ettiği şey, sadece idealizm prensibi değildir; bu, özellikle onun sakladığı önyargının, yani *a priori* usavurmanın, filozofu olayların doğrudan doğruya gözlenmesinden uzaklaştırdığı kanısıdır. *İnsan müdrikesi hakkında deneme (l'Essai sur l'entendement humain)* yazarına karşı cephe almakla, daha derin ve daha spekülative olan Leibniz, Okulun, yani geleceğe karşı geçmişin tarafını tutmuş oluyor.³¹

Locke'un doğuştan ideler anlayışını eleştirirken başvurduğu en önemli delillerden biri, insanların doğarken neden bu tür bir bilgiye sahip olmadıkları ya da en azından neden tüm insanların bu bilgiler üzerinde uzlaşmadığı gerçeğidir. Örneğin eğer mantık ve matematik doğuştan ideler çocukların neden bu bilgi ile doğmadığı sorusunu sorar.³² Ancak Leibniz bu şekilde bir iddiada bulunmamaktadır. Ona göre doğuştan ideler, zihnin onları kendinden üretmesi anlamında doğuştandırılar. Her zihnin doğuştan bir ideler ya da gerçeklikler deposu ile başladığı ya da her zihnin onların seçik bir bilgisine sahip olduğunu hiçbir zaman iddia etmedi.³³ O, bilginin elde edilmesi için tecrübenin rolünü hiçbir zaman inkar etmedi. İnsan zihninde bulunan idelerin tecrübenin yardımı olmadan öğrenilebileceğini de iddia etmedi. Bununla beraber, "öğrenilen şeyler doğuştan değildirler" iddiasına da karşı çıkmıştır. Örneğin der, sayılara ait doğrular içimizde olmasına rağmen, biz onları sonradan öğrenmekteyiz. Yine, bazı matematiksel doğruların tecrübenin yardımı olmaksızın öğrenilemeyeceğini de ifade eder.³⁴ Ayrıca doğuştan ideler anlayışının kabul edilmesi durumunda insanların bu tür düşünceleri sorgulamadan kabul edecekleri ve insanları tembelleğe iteceği şeklindeki Locke'un endişelerine yer vererek ona hak verir. Ancak bu endişenin yersiz olduğunu ve körü körüne inancın önüne geçmek için geometrik doğruların bile tecrübe ile ispatlanması gerektiğini söyler. Ona göre, içimizde olsalar bile, tüm ideler açık ve net bir şekilde tanımlanmalı ve sınırları çizilmelidir.³⁵

Doğuştan oldukları iddia edilen bilgiler üzerinde neden bütün insanların uzlaşmadığı itirazına karşılık da Leibniz, "ben doğuştan ilkelerin kesinliğini evrensel uzlaşma üzerinde temellendirmiyorum"³⁶ diye cevap vererek insanlar arasındaki bir takım yaygın kanaatlerin bazı adetlerden kaynaklanmış olabileceğini belirtir. Leibniz'e göre, insanlar arasında yaygın kabul gören bazı düşünceler olması, onların doğuştan olduğunun ispatı değilse bile, doğuştan olduklarının işaretidir. Bu bağlamda Tanrı düşüncesini

³¹ Weber, s. 257-258.

³² Essay, I, II, ve III.

³³ Frederick Copleston, *A History of Philosophy*, IV, (New York: Search Press), 1965, s. 318.

³⁴ *New Essays*, s. 86.

³⁵ *New Essays*, s. 75-76.

³⁶ *New Essays*, s. 76.

örnek veren Leibniz, hiçbir şey bilmedikleri ve öğrenmedikleri halde bazı ilkel kabilelerde belli belirsiz bir Tanrı düşüncesine rastlandığına işaret eder. O, bu gelişmiş olmayan, yarı-Tanrı düşüncesinin eğitim ile desteklenmesi gerektiğini düşünür. İnsanlardaki Tanrı düşüncesinin doğuştan olduğunu düşünen Leibniz tıpkı Descartes gibi, bu düşüncenin insan ruhuna Tanrı tarafından kazanılmış olduğunu iddia eder. İnsanların vahyi ve Tanrı düşüncesini kolayca kabul etmelerini de buna bağlar. Ona göre eğitim gerekli olmasına rağmen onun işlevi, içimizdekini uyandırmak ve gerçekleştirmekten başka bir şey değildir.³⁷

Locke'un doğuştan idelere karşı ileri sürdüğü bir itiraz da şöyledir: Eğer doğuştan ilkeler olmuş olsaydı, bazı insanlarda bunların daha açık olması gerekirdi. Bazı insanlardan kastettiği ise çocuklar ve deliler, budalalar ve eğitimsiz insanlardır. Çünkü geleneklerden ve toplumsal koşullardan en az etkilenen kişiler onlardır. Dolayısıyla onlarda bu ilkelerin daha apaçık bir şekilde bulunması gerekirdi.³⁸

Leibniz bu itiraza karşın eğitimin öğrenmedeki yerine işaret ederek cevap verir. Çocuklar ve deliler gibi eğitimsiz insanlar, gereken dikkatten yoksundurlar. Onlar ancak bedensel ihtiyaçlarına dikkat edebilecek yetenektedirler. Ona göre bu, ne kadar parlak olursa olsun bulutlar tarafından kuşatılmış bir ışığın parlaması gerektiğini iddia etmek gibidir. Çocuklar ile delilerin ruhunun daha az tahrip olduğu doğrudur, ancak onlar gerekli eğitim ve özenden yoksun oldukları için gelişmemişlerdir. Locke gibi eğitilmiş ve bilgili bir insanın cahillik ve deliliği üstün görmesini Tanrı'nın lütfunu küçük görmek olarak değerlendiren Leibniz, Locke ile ince bir şekilde alay eder. Ona göre bu tür bir yaklaşımın sonucu, insanın cahilliği arttıkça daha az hata edeceğidir. Bu ise, herhangi bir odun parçasını ya da işlenmemiş bir mermeri bir sanat eserinden üstün görmek gibidir. Leibniz, ne kadar çok eğitim görülürse, hatadan o kadar uzaklaşılacağını ifade eder.³⁹

Leibniz doğuştan idelerin insandaki önemini göstermek için insan ile hayvanı karşılaştırır. Hayvan ile insan arasındaki fark ona göre, hayvanların sırf deney ile yetinmek zorunda olmasıdır. Bu durumda hayvanlar asla zorunlu hükümler elde edemezler. Bilgi için deneyin gerekliliği ve önemini sık sık vurgulayan Leibniz, deneyin tek başına yeterli olmadığını bu örnekle göstermeye çalışır. Buna göre, matematik ve geometride bulunan bazı zorunlu doğruların delilleri, hiçbir şekilde duyulara dayanmayan başka ilkelere dayanmak durumundadırlar. Duyumlar olmadan onlar üzerinde düşünmek mümkün olmasa da onların kaynağı asla duyum değildir.⁴⁰ Aynı örneğe *Monadoloji*'de de yer veren Leibniz, algıların alışkanlık yarattığına dikkat çekerek deneyicilerle alay eder:

³⁷ *New Essays*, s. 77.

³⁸ *Essay*, I, II, 5.

³⁹ *New Essays*, s. 88-89.

⁴⁰ *New Essays*, s. 51.

Algıların birbiri ardı sıra gelmesi ancak bellek ilkesi ile gerçekleştiğinden, insanlar hayvanlar gibi davranırlar; bu bakımdan kuramsız pratiği olan görgül hekimlere benzerler ve eylemlerimizin dörtte üçünde bizler de görgülüz. Mesela yarın gündüz olacağını beklediğimizde görgül olarak davranmış oluyoruz, çünkü şimdiye kadar bu hep böyle olmuştur. Buna akıl ile hükmeden ancak astronomi bilginidir.

Fakat bizi basit hayvanlardan ayıran, bize akli ve bilimlere verip kendimiz ve Tanrı'yı bize bildiren, zorunlu ve ilksiz gerçeklerin bilgisidir. Bu şeye, akıllı ruh yahut *tin* adı verilir.⁴¹

Değerlendirme

Russell'ın işaret ettiği gibi, her iki filozof, farkında olarak ya da olmayarak, insan zihninin fiziksel yapısı hakkında uzun tahliller yapmışlardır. Yukarıda da değindiğimiz gibi Russell'a göre doğuştan ideler tartışması felsefi olmaktan çok psikolojik bir tartışmadır. Çünkü bu tartışmada bilginin temellendirilmesinden çok insan zihninde nasıl oluştuğu ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında yanlış ile doğru arasında bir fark yoktur. Çünkü her ikisi de belli bir ideyi temsil etmektedirler ve bu tartışmada bir idenin doğru ya da yanlışlığını göstermekten ziyade, onların zihne nasıl geldikleri önem kazanmaktadır.⁴²

Leibniz, Locke'un doğuştan idelere karşı çıkışının arkasında yatan endişenin farkında olup ona hak vermektedir. Bu endişeyi şu şekilde ifade etmek mümkündür: Bazı doğruların doğuştan olduklarını kabul etmek, insanları tembelleğe itecek ya da bazı yanlış inançları ve otoriteleri meşrulaştıracaktır. Locke felsefesinde, baştan sona bu endişenin izlerini görmek mümkündür. O bazı otoritelerin deyim yerindeyse kendinden menkul ve sorgulanamaz kabul edilen inançlarının tümünü sorgulamak ve akıl eşliğinde Kutsal Kitab'ın otoritesini kurmak ister.

Ancak Leibniz, Locke'un yanlış yöne gittiğini düşünmektedir. Locke, amacının insan bilgisinin kaynağını, kesinliğini ve genişliğini araştırmak ve ortaya koymak olduğunu söyler.⁴³ Leibniz ise bilginin kaynağı konusunda Locke'a katılmadığı gibi, onun sisteminde herhangi bir kesinliğin elde edileceğinden de şüphe etmektedir.

Kaynak tartışması, her iki filozofta da zihnin fiziksel yapısı ile doğrudan ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında, her iki filozofun zihne yükledikleri işlev bir çok noktada birbiri ile örtüşmektedir. Örneğin Leibniz "rasa" olmasa da zihnin bir "tabula" olduğunu kabul eder. Buna karşın Locke, zihnin duyulardan hiçbir şekilde elde edemeyeceği idelere sahip olabileceğini itiraf etmektedir. Bu açıdan Locke'un çelişkiye düştüğü

⁴¹ *Monadoloji*, 28, 29.

⁴² Russel, *a.g. e.*, s. 160.

⁴³ *Essay*, I, I, 2.

görülmektedir. Çünkü, onun “düşünüm” dediği işlevin Leibniz’in “doğal yatkınlık” ya da “potansiyel” dediği şeyden pek bir farkı olduğu söylenemez.

Leibniz zihnin doğuştan idelere sahip oluşunu Tanrısal isteme dayandırmaktadır. Ona göre, “Tanrı idelerin nesnelere yaratmadan önce tözlerin idelerine sahiptir ve böyle ideleri akıllı yaratıklara aktarmaktan O’nu alıkoyacak hiçbir şey yoktur.”⁴⁴

Locke, doğuştan ideleri reddetmek için onların başka bir yoldan elde edilebileceğini göstermeye çalışır. Ona göre, eğer bu yapılabilirse onların doğuştan olduklarını söylemeye gerek yoktur.⁴⁵ Leibniz ise aksi istikametten hareket etmektedir. O, olgu doğruları ile akıl doğruları arasında yaptığı ayırımı dayanarak, zihnin zorunlu doğruları olgulardan edinemeyeceğini göstermeye çalışır. Ona göre olgu doğruları Tanrı’nın hür seçimine dayanıp her zaman başka türlü olmaları mümkündür. Olgular bize sadece Tanrı’nın doğayı yaratırken eşyaya yerleştirdiği kanunlar hakkında bilgi verirler, olması gereken hakkında bir bilgi vermezler. Bu durumda olgu doğrularına dayanarak herhangi bir kesinlik elde etmek mümkün değildir.⁴⁶ Leibniz’in burada vardığı sonuç şudur: eğer biz zorunlu doğrulara sahipsek ve onların duyumdan gelmediğini gösterebiliyorsak onların doğuştan olduğunu söylemekten başka yol yoktur.

⁴⁴ *New Essays*, s. 297.

⁴⁵ *Essay*, I, II, 1.

⁴⁶ Leibniz, *İmanla Akılın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, çev: Hüseyin Batu, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi), 1946, s. 5-7.